

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2025.12>

І. О. Данилова

адвокат, аспірантка

Харківського національного університету внутрішніх справ

orcid.org/0009-0006-2300-2406

ГЕНЕЗИС КАТЕГОРІЇ «ШКОДА» У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ТА НАЦІОНАЛЬНІЙ ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ (КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

У статті розглянуто категорію «школа» як універсальне поняття, що об'єднує усі галузі національного законодавства та розглядається правовою доктриною як підстава юридичної відповідальності у разі її спричинення. Проаналізовано норми Конституції України, а також положення трудового та адміністративного законодавства щодо визначення категорії «школа». Констатується, що для визначення цієї категорії вирішальне значення мають норми цивільного законодавства України та положення інститутів цивільного права, адже саме вони визначають зміст і види шкоди, яка може бути спричинена у результаті порушення прав юридичних та/або фізичних осіб. Визначається, що шкода поділяється на моральну (немайнову) та збитки (майнову шкоду), яка в свою чергу включає реальні збитки та упущену вигоду. У законі про кримінальну відповідальність категорія «школа» є наскрізним поняттям, що характеризує норми як Загальної, так й Особливої частини. Заподіяння шкоди відповідного розміру фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі засвідчує суспільну небезпеку діяння, тобто характеризує усі без виключення кримінальні правопорушення, передбачені Кримінальним кодексом України, жодним чином не вказуючи на видові ознаки такої шкоди. Робиться висновок, що у чинному кримінальному законі, а також у проекті нового Кримінального кодексу України термін «школа» використовується не системно без додержання принципу єдності термінологій. Пропонується у чинному законі і у проекті нового Кримінального кодексу України використовувати термін «майнова шкода» виключно у тих випадках, коли суспільно небезпечні наслідки або інші умови кримінально-правової відповідальності охоплюють одночасно і реальні збитки, і упущену вигоду. В протилежних випадках норми закону про кримінальну відповідальність повинні диференціювати майнову шкоду як реальні збитки або як упущену вигоду. У випадку, коли поряд із збитками (майновою шкодою) відповідні наслідки поєднують у собі ще й спричинення моральної (немайнової) шкоди, кількісні показники таких наслідків визначаються сумою спричинених збитків у повному обсязі та розміром грошового відшкодування моральної шкоди.

Ключові слова: моральна (немайнова) шкода, реальні збитки, упущена вигода, майнова шкода, істотна шкода.

Danylova I. O. THE GENESIS OF THE CATEGORY OF "DAMAGE" IN UKRAINIAN LEGISLATION AND NATIONAL LEGAL DOCTRINE (CRIMINAL LAW ASPECT)

The article considers the category of 'damage' as a universal concept that unites all branches of national legislation and is considered by legal doctrine as the basis for legal liability in the event of its occurrence. The norms of the Constitution of Ukraine, as well as the provisions of labour and administrative legislation regarding the definition of the category of 'damage' are analysed. It is stated that the norms of civil legislation of Ukraine and the provisions of civil law institutions are of decisive importance for the definition of this category, since they determine the content and types of damage that may be caused as a result of violation of the rights of legal entities and/or individuals. It is determined that damage is divided into moral (non-property) damage and losses (property damage), which in turn includes actual losses and lost profits. In the law on criminal liability, the category of 'damage' is a cross-cutting concept that characterises the provisions of both the General and Special Parts. Causing damage of a corresponding magnitude to a natural or legal person, society or the state attests to the social danger of the act, i.e. characterises all criminal offences without exception provided for in the Criminal Code of Ukraine, without in any way indicating the specific features of such damage. It is concluded that in the current criminal law, as well as in the draft of the new Criminal Code of Ukraine, the term 'damage' is used inconsistently, without adhering to the principle of uniformity of terminology. It is proposed that in the current law and in the draft of the new Criminal Code of Ukraine, the term 'property damage' should be used exclusively in cases where socially dangerous consequences or other conditions of criminal liability cover both actual losses and lost profits. In other cases, the provisions of the law on criminal liability should differentiate between property damage as actual losses or as lost profits. In cases where, in addition to losses (property damage), the relevant consequences also include moral (non-property) damage, the quantitative indicators of such consequences are determined by the total amount of losses caused and the amount of monetary compensation for moral damage.

Key words: moral (non-pecuniary) damage, actual losses, lost profits, pecuniary damage, substantial damage.

Постановка проблеми. Категорія «школа» має наскрізний характер і використовується як у різноманітних нормативно-правових актах нашої держави, так і у національній правовій доктрині, але її зміст визначається по-різному залежно від виду відповідного нормативного акту та має різноманітний вплив на існуючі суспільні

відносини, адже наведена категорія має не тільки правовий, а й соціальний характер [1, с. 32]. Так, У Конституції України наголошується на тому, що власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству, а її використання не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства

(статті 13 та 41); кожному гарантується право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди (ч. 4 ст. 32, ч.1 ст. 56); держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням (ч. 4 ст. 62); кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки (ч. 1 ст. 66) тощо. Така відповідальність не зводиться лише до політичної чи моральної відповідальності публічної влади перед суспільством, а має певні ознаки юридичної відповідальності так як застосування заходів конституційно-правового або міжнародно-правового характеру до держави, її органів або окремих осіб за невиконання чи неналежне виконання своїх конституційних обов'язків. Римське право, формулюючи основні важливі принципи відповідальності за спричинення шкоди, закріпило загальне правило: *juris praescripta sunt: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere* (приписи закону зводяться до наступного: чесно жити, не шкодити іншому, кожному віддячувати так, як він цього заслуговує) [13]. Наведене правило на сьогодні набуло поширення у судовому прецеденті [19; 20].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема відповідальності за спричинення шкоди та її компенсації є достатньо поширеною серед наукових розробок за спеціальністю D 8 (081) «Право». У межах різних галузей права наведеній проблематиці були присвячені наукові розвідки М. В. Афанасьєвої, Л. М. Бабайлової, К. Х. Іманова, Б. П. Карнауха, В. М. Кравчука та інших вчених. Водночас, категорія «шкода» як наскрізне юридичне поняття та підстава для різних видів юридичної відповідальності у спеціальній літературі розглядалася недостатньо й потребує свого подальшого дослідження.

Метою статті є аналіз категорії «шкода» у законодавстві України та національній правовій доктрині з акцентуванням на її визначення і функції, яку вона відіграє у Кримінальному кодексі України (далі – КК України) як системоутворююча ознака кримінального правопорушення у цілому, так і щодо характеристики конкретних складів кримінальних правопорушень, а також наслідку їх вчинення як злочинного результату протиправної поведінки.

Виклад основного матеріалу. На підставі Конституції України, глава IX Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) регламентує питання матеріальної відповідальності за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації, встановлюючи загальні підстави і умови матеріальної відповідальності працівників (ст. 130); обов'язки роботодавця та працівників щодо збереження майна (ст. 131); обмеженої та повної матеріальної відповідальності

(статті 133 та 134); визначення розміру шкоди (ст. 135-3); порядку її покриття (ст. 136) та обставин, які підлягають врахуванню при визначенні розміру відшкодування (ст. 137). Також категорія «шкода» визначається і у інших нормах та передбачена ч. 9 ст. 36-1, п. 3-1 ч. 1 ст. 41, п. 3 ст. 127 КЗпП України. Як справедливо наголошує Ю. С. Годованець, шкода, заподіяна трудовим правопорушенням працівника, має об'єктивний характер, і тому вона належить до об'єктивної сторони вказаного правопорушення. Цей об'єктивний характер обумовлюється й тим, що шкода, будучи заподіяна особі, існує незалежно від волі та свідомості правопорушника [6, с. 105].

Категорія «шкода» є достатньо поширеною і у адміністративному законодавстві нашої держави. Так, у Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) крайня необхідність та необхідна оборона як обставини, що виключають адміністративну відповідальність, безпосередньо пов'язані із співвідношенням заподіяної шкоди та шкоди, яка була відвернута (ст. 18), а також заподіянням шкоди при захисті державного або громадського порядку, власності, прав і свобод громадян, установленого порядку управління (ст. 19). Усунення заподіяної шкоди визначається як одна з альтернативних обставин, що пом'якшують адміністративну відповідальність (п. 2 ч. 1 ст. 34). Категорія «шкода» також широко використовується для визначення ознак конкретних адміністративних правопорушень. Так, порушення Правил охорони електричних мереж (ст. 99) тягне за собою адміністративне стягнення за умов, якщо це спричинило або могло спричинити шкоду [12, с. 166]. Навпаки, порушення правил користування електричною, тепловою енергією, гарячою чи питною водою (ст. 103-1) становить відповідне адміністративне правопорушення виключно за умов, що воно не завдало значної шкоди. Достатньо поширеною є законодавча конструкція, коли настання відповідного виду або розміру шкоди визнається обтяжуючою чи особливо обтяжуючою обставиною (наприклад, ч. 2 ст. 135-1 або ч. 3 ст. 154). В окремих випадках адміністративне законодавство пов'язує підстави відповідальності та накладення стягнення навіть у випадку створення загрози спричинення відповідної шкоди (ч. 2 ст. 164-3) чи визначає таку шкоду метою вчинення відповідного правопорушення (ч. 3 ст. 164-3).

Водночас, для визначення категорії «шкода» вирішальне значення мають положення цивільного законодавства України. На сьогодні норми щодо відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди набули подальшого розвитку та наближення до законодавства Європейського Союзу. Разом з тим, чинний Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) взагалі

не містить визначення «матеріальна шкода», а відповідно до ст. 22 ЦК розкриває таку категорію, як «збитки», але одночасно у ч. 4 наведеної статті застосовує визначення «майнова шкода» як синонім «збитків». Водночас, В. Присяжнюк звертає увагу на непослідовність позиції вітчизняного законодавця щодо співвідношення понять «збитки» та «шкода» у чинному ЦК України. Він наголошує, що у п. 3 ч. 2 ст. 11, а також у ст. 1166 ЦК України законодавець ототожнює збитки та шкоду, позначаючи їх лише терміном «шкода». У статтях 22 і 23 ЦК України вказані терміни розмежовуються. У ст. 1192 ЦК України використовується лише термін «збитки», а у п. 8 ч. 2 ст. 16 ЦК України наголошується на «відшкодування збитків та інших способів відшкодування майнової шкоди». Така непослідовність у термінології призводить до змішування на практиці категорій «збитки» та «майнова шкода» [21, с. 9]. З іншого боку, І. І. Митрофанов та Т. В. Гайкова наголошують на тому, що поняття «шкода» у законодавстві України є більш широким за поняття «збитки» [16, с. 198].

Категорія «шкода» широко застосовується і у законі України про кримінальну відповідальність та національній доктрині кримінального права. Малєїн М. С. наводить найбільш узагальнену теорію та визнає шкоду як негативні наслідки правопорушення. При цьому, зазначена категорія характеризує як норми Загальної, так і Особливої частини КК України. Звертає на себе увагу, що і зміст цієї категорії суттєво різниться у разі її використання у тих чи інших нормах кримінального закону. Так, категорія шкода використовується для характеристики кримінального правопорушення як загальної правової категорії [23, с. 217]. Не зважаючи на те, що при визначенні поняття «кримінальне правопорушення» у ч. 1 ст. 11 КК України поняття «шкода» не використовується, для характеристики так званого малозначного діяння у ч. 2 ст. 11 КК України наголошується на тому, що не є кримінальним правопорушенням діяння, яке через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяло і не могло заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі.

Таким чином, по-перше, закон про кримінальну відповідальність безпосередньо пов'язує заподіяння (або створення загрози заподіяння) шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі з іншими ознаками кримінального правопорушення як однієї з системоутворюючих для даного поняття. По-друге, у ч. 2 ст. 11 КК України чітко наголошується на розмірі заподіяної шкоди, що характеризує таке правопорушення саме як підставу кримінальної відповідальності – він повинен бути істотним. У доктрині кримінального права вказана кіль-

кісна характеристика шкоди кореспондується з ознакою суспільної небезпечності діяння, що характеризує будь-яке кримінальне правопорушення незалежно від виду й тяжкості [8, с. 433; 10, с. 102]. По-третє, кримінальний закон жодним чином не вказує на видові ознаки істотної шкоди, заподіяння якої свідчить про наявність суспільної небезпечності діяння будь-то реальні збитки (п. 1 ч. 2 ст. 22 ЦК України), упущена вигода (п. 2 ч. 2 ст. 22 ЦК України) чи моральна шкода (ч. 2 ст. 23 ЦК України). По-четверте, вказівка на істотність шкоди (суспільну небезпечність) як ознаку будь-якого кримінального правопорушення, вказує на те, що вона притаманна усім без виключення кримінальним правопорушенням незалежно від їх законодавчої конструкції як правопорушень з так званим матеріальним, формальним або усіченим складами. Тобто заподіяння істотної шкоди як ознаки кримінального правопорушення жодним чином не пов'язане з настанням суспільно небезпечних наслідків у виді реальних збитків, упущеної вигоди та/або моральної шкоди [15, с. 196].

Заподіяння істотної шкоди і відповідно наявність суспільної небезпечності вчиненого діяння можуть характеризувати як суспільно небезпечні наслідки конкретного кримінального правопорушення, так і сукупність певного вольового акту протиправної поведінки винного, що призвело до конкретного суспільно небезпечного наслідку, що характеризує відповідну підставу кримінальної відповідальності, і навіть конкретне суспільно небезпечне діяння (дію або бездіяльність), у разі, коли конкретна норма має законодавчу конструкцію, як кримінальне правопорушення з так званими формальним чи усіченим складами, і певні наслідки (об'єктивна шкода від вчинення такої поведінки) знаходяться за межами складу такого кримінального правопорушення [3, с. 87].

Категорія «шкода» усталено використовується у кримінальному законі і для характеристики обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння (розділ VIII Загальної частини КК України). У ч. 1 ст. 36 КК України вказується на заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої для відвернення чи припинення посягання. Уявна оборона передбачає вчинення активної поведінки, пов'язаної із заподіянням шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було (ч. 1 ст. 37 КК України). Не є кримінальним правопорушенням також заподіяння шкоди у стані крайньої необхідності, вчинена під безпосереднім впливом фізичного або психічного примусу, з метою виконання законного наказу або розпорядження, діяння, пов'язаного з ризиком, виконання спеціального завдання або обов'язку щодо захисту Вітчизни (статті 39–43-1 КК України).

Не зважаючи на те, що у наведених нормах характер і вид шкоди, яка заподіюється відповідній особі або правоохоронюваним інтересам, жодним чином не визначені, у національній доктрині кримінального права усталено наголошується на тому, що спричинення такої шкоди повинно містити підстави кримінальної відповідальності, тобто воно формально повинно містити ознаки будь-якого кримінального правопорушення [5, с. 633]. Таким чином, при характеристиці наведених обставин термін «шкода» розуміється за сутністю як передбачене законом про кримінальну відповідальність кримінальне правопорушення.

Усталеним та достатньо поширеним у законі про кримінальну відповідальність є використання словосполучення «майнова шкода». Так, у ч. 2 ст. 53 КК України зазначається, що розмір штрафу не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Найбільшого поширення термін «майнова шкода» набув у нормах Особливої частини КК України щодо характеристики ознак конкретних кримінальних правопорушень, а також кваліфікуючих ознак. Так, спричинення матеріальної шкоди у значному розмірі є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони порушення авторського права і суміжних прав, прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію (статті 176 і 177 КК України), заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192 КК України), доведення до банкрутства (ст. 219 КК України), незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару (ст. 229 КК України) тощо. В окремих нормах майнова шкода відповідного розміру визначається законодавцем як кваліфікуюча чи особлива кваліфікуюча ознака (наприклад, ч. 3 ст. 110-2, частини 2 та 3 статей 176 і 177, ч. 3 ст. 189, ч. 2 ст. 194 КК України тощо). Водночас, як вже попередньо зазначалося, словосполучення «майнова шкода» використовується у ЦК України лише тричі (у ч. 4 ст. 22, ч. 1 ст. 1166 та ч. 4 ст. 1231) і за своїм змістом охоплює як реальні збитки, так й упущену вигоду.

Визначаючи наслідки у виді завдання матеріальної шкоди у складі кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 229 КК України, М. І. Хавронюк зазначає, що матеріальна шкода включає як пряму дійсну шкоду, так і втрачену вигоду, наголошуючи, що заподіяння шкоди діловій репутації суб'єкта господарювання на кваліфікацію не впливає, але може бути враховано при призначенні покарання [18, с. 574]. Таку саме позицію займають В. М. Киричко та О. І. Перепелиця [11, с. 322]. Водночас, при встановленні розміру та виду майнової шкоди необ-

хідно виходити з обставин кожної конкретної справи. Саме тому В. Б. Харченко у цілому погоджується з тим, що певні суспільно небезпечні наслідки також пов'язуються як зі спричиненням реальних збитків, так і збитків у вигляді упущеної вигоди, але наголошує на тому, що порушенням прав інтелектуальної власності може бути також спричинена шкода діловій репутації фізичної або юридичної особи, тобто завдана моральна (немайнова) шкода [24, с. 312].

Поряд з тим, ознака заподіяння майнової шкоди характеризує й посягання щодо інших об'єктів кримінально-правової охорони, ніж право інтелектуальної власності. Як вже зазначалося, така ознака передбачена також ч. 3 ст. 189 і ч. 2 ст. 194 КК України. І якщо щодо кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності можна стверджувати, що шкода у разі їх вчинення охоплює і реальні збитки, і упущену вигоду, і моральну шкоду відповідного розміру, то щодо суспільно небезпечних наслідків кримінальних правопорушень проти права власності на речі (розділ VI Особливої частини) судова практика усталено виходить із того, що наслідком цих кримінальних правопорушень за усіх умов є виключно реальні збитки. У доктрині кримінального права ставлення до віднесення до майнової шкоди упущеної вигоди має діаметрально протилежні підходи.

У цілому слід погодитися з позицією В. О. Навроцького, що вирішення кримінально-правових питань пов'язане з визначенням наявності суспільної небезпеки, в основі якої лежить не шкода окремому потерпілому, а загроза суспільству у цілому, державі як виразнику його інтересів. Очевидно, що критерії шкоди окремій особі та шкоди суспільству співпадають далеко не завжди. І якщо у межах цивільно-правових відносин індивідуальні інтереси повинні бути захищені найповніше, то у межах кримінально-правових відносин акцент має бути зроблений на охорону суспільних інтересів [17, с. 61–62, 63]. Але у випадку порушення права власності на речі, встановлюючи підстави кримінальної відповідальності, законодавець не віднайшов більш сприйнятливий прийом формулювання та закріплення загрози суспільству у цілому та державі як виразнику його інтересів, ніж визначення певного розміру майнової шкоди, яка заподіюється конкретному власнику фактом вчинення протиправної поведінки.

В основі різного ставлення науковців до упущеної вигоди як однієї з об'єктивних ознак закладено перш за все характер суспільно небезпечних наслідків того кримінального правопорушення або їх групи, які розглядаються у наукових дослідженнях. Так, ухилення від сплати податків, шахрайство з фінансовими ресурсами, фіктивне банкрутство, розголошення комер-

ційної таємниці, заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою та інші посягання, що за своїм змістом фактично позбавлені можливості спричинення реальних збитків, спонукають науковців схилитися до позиції про врахування упущеної вигоди у структурі суспільно небезпечних наслідків відповідного кримінального правопорушення [7, с. 288; 2, с. 108–109]. Інші науковці, які досліджують загальні питання кримінального права або окремі кримінальні правопорушення, що за характером суспільно небезпечного діяння здатні спричинити реальні збитки, вважають їх заподіяння необхідними і достатніми для характеристики суспільно небезпечних наслідків як ознаки об'єктивної сторони і тому недоцільним та таким, що ускладнює кваліфікацію, включення до них ще й упущеної вигоди [17, с. 61–62]. Разом з тим, принцип єдності термінології не допускає застосування одного й того ж терміна для визначення різних за змістом понять, що може призвести до неправильного застосування правових норм, перш за все через спотворення змісту одного з понять шляхом надання йому якостей іншого [4, с. 41].

Не слугують вирішенню цього питання й положення проекту нового КК України [22]. Визначаючи відповідний розмір, у ст. 1.1.3. автори законопроекту не відмовилися від категорії «майнова шкода» у цілому, а лише чітко класифікували її залежно від розміру. Водночас, питання про зміст цієї категорії та чи охоплює вона будь-які збитки як реальні, так й упущену вигоду, або тільки реальні збитки, або тільки упущену вигоду, залишаються без відповіді. Виходячи із цього, і питання визначення тяжкості кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 2.5.1. проекту нового КК України) залишається недостатньо врегульованим. Така саме проблематика простежується у проекті нового КК України й щодо конкретних підстав кримінальної відповідальності. Так, викрадення чужого рухомого майна, що спричинило суттєву майнову шкоду, значну майнову шкоду або тяжку майнову шкоду (статті 6.1.4., 6.1.5. і 6.1.6. проекту), визнається злочином 1, 3 або 5 ступеня залежно від розміру шкоди, а не її сутності чи природи.

Тому вважаємо за доцільне використання як у чинному КК України, так і у проекті нового КК України, словосполучення «майнова шкода» у її визначенні ч. 4 ст. 22 ЦК України як таку, що об'єднує і реальні збитки, і упущену вигоду. В інших випадках у кримінальному законі доцільно конкретизувати суспільно небезпечні наслідки майнового характеру як реальні збитки (наприклад, для кримінальних правопорушень проти права власності на речі) або упущену вигоду (наприклад, для кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності).

Також звертає на себе увагу використання у чинному законі про кримінальну відповідальність поряд з категорією «майнова шкода» іншого поняття – «збитки», яке переважно використовується у сукупності з поняттям «шкода». Так, визначаючи умови звільнення особи від кримінальної відповідальності у статтях 45 і 46 КК України наголошується, що особа після вчинення кримінального правопорушення повинна повністю відшкодувати завдані нею збитки або усунути заподіяну шкоду. Наведена законодавча конструкція вказує на обов'язок винного відшкодувати два альтернативних наслідки вчинення кримінального правопорушення: 1) збитків; 2) моральної шкоди, адже будь-яке порушення прав фізичної чи юридичної особи апріорі може призвести виключно до таких двох наслідків або створити загрозу їх спричинення [14, с. 147].

Слід звернути увагу і на деякі не зовсім вдалі законодавчі конструкції щодо визначення суспільно небезпечних наслідків конкретних кримінальних правопорушень. Так, у п. 4 ч. 2 ст. 105 КК України серед інших примусових заходів виховного характеру передбачене покладання обов'язку відшкодування заподіяних **майнових збитків** (*відселення моє – І. Д.*). На матеріальних збитках наголошується і у примітках до статей 425 і 248 КК України. Збитки (реальні збитки та/або упущена вигода) за своїм змістом завжди мають майновий характер; немайнових збитків апріорі не існує. Крім того, у примітках до статей 265, 270 і 270-1 КК України використовується словосполучення «прямі збитки». Наша позиція полягає у тому, що непрямі або опосередковані збитки взагалі не становлять відповідної підстави для кримінальної відповідальності особи, адже причинний зв'язок має місце лише у разі, коли діяння є головною, визначальною умовою (фактором) настання суспільно небезпечного наслідку [14, с. 156]. Скоріш за все, законодавець мав на увазі наслідки у виді реальних збитків, як це нормативно визначено у п. 1 ч. 2 ст. 22 ЦК України.

В окрему групу слід виділити кримінальні правопорушення, які передбачають в якості суспільно небезпечних наслідків істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам особи (ч. 2 ст. 182 КК України), заподіяння шкоди інтересам держави (ст. 332-1 КК України), істотну або значну шкоду охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб (статті 209-1, 222-1, 222-2, 232-1–232-3, 359, 364, 364-1, 365, 365-2, 367, 382 КК України), інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам або інтересам власника (ст. 356 КК України). На наше переконання, термін «інтерес» у цих випадках слід тлумачити як те, що йде на користь кому-, чому-небудь, відпові-

дає чийсь прагненням, потребам [9, с. 194]. Наведене дає підстави стверджувати, що така шкода полягає у порушенні основоположних прав і свобод людини і громадянина, передбачених розділом II Конституції України, а також повноважень юридичних осіб, органів державної влади та місцевого самоврядування, гарантованих як Основним законом, так й іншими законами України, що визначають регламент їх діяльності. Будь-яких обмежень щодо сутності чи виду такої шкоди законом не передбачено, адже кримінальне законодавство встановлює вимогу виключно щодо її розміру.

Висновки. Виходячи із проведеного аналізу можна констатувати, що категорія «шкода» є достатньо поширеною у національних нормативно-правових актах, визначає конституційні гарантії щодо недопущення її спричинення, а заподіяння та відшкодування шкоди як наслідку вчинення протиправної поведінки є підставою для усіх без виключення видів юридичної відповідальності: дисциплінарної, цивільно-правової, адміністративної та кримінальної залежно від її виду та розміру. Особливе значення для визначення цієї категорії набуває саме цивільно-правова площина, адже відповідні норми цієї галузі законодавства та відповідні правові інститути визначають види й сутність шкоди, яка завдається фізичній та/або юридичній особі у результаті порушення її прав, та регламентують відшкодування (компенсацію) завданої шкоди.

Вагомість категорії «шкода» у законі України про кримінальну відповідальність на сьогодні полягає у тому, що, по-перше, норми чинного КК України визначають істотну шкоду як невід’ємну складову будь-якого кримінального правопорушення, що відповідає ознаці суспільної небезпечності діяння (дії або бездіяльності) як передумови виникнення підстав кримінальної відповідальності. По-друге, відповідний розмір та вид шкоди достатньо усталено визначаються у КК України як юридично значущі ознаки того чи іншого конкретного кримінального правопорушення, або слугують критеріями виокремлення кваліфікованих та/або особливо кваліфікованих складів кримінальних правопорушень. По-третє, навіть у випадках тотожності природі шкоди, що є суспільно небезпечними наслідками конкретних кримінальних правопорушень, така шкода (наслідки) різним чином визначається у нормах закону про кримінальну відповідальність: в одних випадках як «матеріальна шкода», в інших – як «майнова шкода», іноді – як «збитки», а в окремих випадках – навіть «прямі збитки», що є неприпустимим з підходів єдності термінології. По-четверте, визначення майнової шкоди певного розміру як суспільно небезпечного наслідку цілої низки кримінальних правопорушень, що посягають на різні об’єкти криміналь-

но-правової охорони, не слугує однаковому та усталеному застосуванню закону про кримінальну відповідальність, адже категорія «майнова шкода» охоплює два види збитків: 1) реальні збитки; 2) упущену вигоду, які суттєво різняться між собою як за змістом, так і за суттю. Тому термін «майнова шкода» може використовуватися виключно у тих випадках, коли суспільно небезпечні наслідки або інші умови кримінально-правової відповідальності охоплюють одночасно і реальні збитки, і упущену вигоду. В протилежних випадках норми закону про кримінальну відповідальність повинні диференціювати відповідну майнову шкоду як реальні збитки або як упущену вигоду. По-п’яте, норми кримінального закону, які поряд із визначенням «шкоди» також містять і визначення «збитки», за своєю характеристикою вказують на сукупність як майнової шкоди (збитків), так і моральної шкоди. У випадку, коли поряд із збитками (майновою шкодою) відповідні наслідки поєднують у собі ще й спричинення моральної (немайнової) шкоди, кількісні показники таких наслідків визначаються сумою спричинених збитків у повному обсязі (якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі) та розміром грошового відшкодування моральної шкоди.

Література

1. Антонова О. Соціальна відповідальність держави як громадської організації та виконання нею зобов’язань в системі публічного управління та суспільних (громадських) відносин. *Аспекти публічного управління*. 2024. Том 12. № 3. С. 30–32.
2. Антонюк Н. О. Кримінальна відповідальність за заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою : монографія. Львів : ПАІС, 2008. 216 с.
3. Антонюк Н. О. Усічений склад злочину: необхідна юридична конструкція чи міф? *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. № 11. Т. 2. С. 87–89.
4. Артикуца Н. В. Законодавчі терміни та їх визначення. *Наукові записки НаУКМА: Юридичні науки*. 2009. Том 90. С. 39–44.
5. Баулін Ю. В. Обставини, що виключають злочинність діяння. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. Т. 17 : Кримінальне право. С. 633–634.
6. Годованець Ю. С. Майнова шкода як об’єктивна ознака трудового правопорушення працівника. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 104–114.
7. Дудоров О. О. Ухилення від сплати податків. Кримінально-правові аспекти. Київ : Істина, 2006. 648 с.
8. Дячкін О. П. Суспільна небезпечність діяння: поняття, зміст та значення у правоохоронному законодавстві. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 432–441.
9. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови. 13-те випр. вид. Харків : Фоліо, 2008. 540 с.

10. Катеринчук К. В. Суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність) як ознака об'єктивної сторони злочинів проти здоров'я особи *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 100–117.
11. Киричко В. М., Перепелиця О. І. Злочини у сфері господарської діяльності за Кримінальним кодексом України та в судовій практиці : наук.-прак. коментар ; за заг. ред. В. Я. Тація. Харків : Право, 2010. 784 с.
12. Кошиков Д. О. Повноваження органів місцевого самоврядування щодо реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави: актуальні аспекти систематизації та класифікації. *Юридична наука*. 2020. № 1 (103). С. 160–169. DOI: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-103-1.20>.
13. Крат В. Зловживання в сімейній сфері. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Prezent_Zlovgivani_sim_sfera.pdf.
14. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, В. І. Борисов та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. 6-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 584 с.
15. Маросюк К. Б., Кіндрацька І. В. До питання про усічений склад злочину. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 3. С. 196–198.
16. Митрофанов І. І., Гайкова Т. В. «Шкода» та «збитки»: співвідношення понять. *Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського*. 2012. Вип. 3 (74). С. 196–200. URL: [https://visnikkrnu.kdu.edu.ua/statti/2012-3-1\(74\)/196.pdf](https://visnikkrnu.kdu.edu.ua/statti/2012-3-1(74)/196.pdf).
17. Навроцький В. О. Про можливість врахування неодержаних доходів як наслідків злочинів у сфері господарської діяльності. *Відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності* : матеріали наук.-практ. конф. / за ред. В. В. Сташиса [та ін.]. Харків : Кроссеруд, 2006. С. 61–63.
18. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / А. М. Бойко, Л. П. Брич, В. К. Гришук [та ін.] ; за ред. М. І. Хавронюка. 3-те вид., перероб. та доп. Київ : Атіка, 2003. 1054 с.
19. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду України від 20.08.2024 у справі № 700/337/23 URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/121471913>.
20. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду України від 03.06.2024 у справі справа № 31-2401/23 URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=119594120&from=360>.
21. Присяжнюк В. П. Цивільно-правова відповідальність за збиток і шкоду, що завдані працівникам правоохоронних органів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2011. 18 с.
22. Текст проекту нового Кримінального кодексу України (контрольний текст проекту станом на 15.10.2025 року). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/11/12/00-kontrolnyj-proyekt-kk-15-10-2025-eksperty-frn.pdf>.
23. Тихий В. П. Безпека людини та її кримінально-правове значення. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., / редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред) та ін. (Харків, 12–13 жовт. 2016 р.). Харків. 2016. С. 217–218.
24. Харченко В. Б. Кримінально-правова охорона прав на результати творчої діяльності та засоби індивідуалізації в Україні : монографія. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. 479 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025